

## مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند بر اساس آزمون ترسیم خانواده

حسین کاویان فر<sup>۱</sup>، حبیب‌الله نادری<sup>۲</sup>، عادل‌ه اصلی‌پور<sup>۳\*</sup>

۱. دانشجوی دکترای روان‌شناسی تربیتی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

۲. استادیار گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

۳. دانشجوی دکترای روان‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ دریافت: ۹۶/۳/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۶/۵/۰۶

### چکیده

**زمینه و هدف:** آزمون ترسیم خانواده برای بررسی عملکرد خانواده، کیفیت دلبستگی کودک-والد، و رابطه کودک با سایر اعضای خانواده مفید است. هدف از انجام پژوهش حاضر، مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند بر اساس آزمون ترسیم خانواده بود.

**روش:** طرح پژوهش توصیفی، از نوع علی مقایسه‌ای بود. جامعه آماری شامل تمامی کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند (دختر و پسر) ۷ تا ۱۰ ساله مراجعه‌کننده به مرکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی شهر ساری در بهار سال ۱۳۹۶ بود. نمونه شامل ۱۴ کودک تک‌فرزند و ۱۶ کودک دارای خواهر و برادر هستند که با توجه به تمایزشان برای ترسیم نقاشی خانواده از بین تمامی کودکان مراجعه‌کننده با روش در دسترس انتخاب شدند. ابزار پژوهش، آزمون ترسیم خانواده بود. جهت تحلیل داده‌ها از معذور خی استفاده گردید.

**یافته‌ها:** نتایج نشان داد که بین کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند در اولین شخص ترسیم‌شده ( $p < 0/05$ ) و افزودن فردی جدید ( $p < 0/05$ ) تفاوت معنادار وجود دارد. در شاخص‌های ترسیمی تفاوت معناداری بین کودکان دو گروه مشاهده نگردید. **نتیجه‌گیری:** ترتیب تولد و تعداد فرزندان یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت، ویژگی‌های عاطفی و رفتاری کودکان است و آزمون ترسیم خانواده ابزار مناسبی است تا کودکان در فضایی امن، انگیزه‌ها، ترس‌ها، و تمایلاتشان را بیان کنند.

**کلیدواژه‌ها:** ویژگی‌های ترسیمی، تک‌فرزند، ترسیم خانواده

\*نویسنده مسئول: عادل‌ه اصلی‌پور، دانشجوی دکترای روان‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

تلفن: ۰۳۱ - ۳۷۹۳۲۶۴۰

ایمیل: Adelehaslipoor@gmail.com

## مقدمه

نقاشی بیان‌کننده احساس و شخصیت کودک است. کودکان در بسیاری از مواقع نمی‌توانند یا تمایل ندارند مشکلات خود را به صورت کلامی با دیگران در میان بگذارند، بنابراین نقاشی یکی از کارآمدترین روش‌ها برای شناخت ویژگی‌های عاطفی و روانی کودکان در فعالیت‌های روان‌شناسی و روان‌پزشکی است (۱). نقاشی برای کودکان فقط ابزاری جهت بیان عواطف و هیجان‌ها نیست (۲) بلکه کودکان هنگام ترسیم، ادراک خود را از افراد و اشیاء به تصویر می‌کشند (۳). آنها با هر نقاشی، جزئی از وجود خویش را نمایان ساخته و به شیوه‌ای امن تفکرات، ترس‌ها، رویاها، و ایده‌هایشان را بروز می‌دهند. به همین دلیل است که این ابزار وسیله مناسبی برای راه یافتن به دنیای پرمزوراز آنها تلقی می‌شود (۴). روان‌تحلیل‌گران معتقدند کودکان به هنگام کشیدن یک تصویر یا رنگ‌آمیزی آن، ناخودآگاه گوشه‌هایی از وضعیت عاطفی خود را بیان می‌کنند (۵). یونگ معتقد است نقاشی عامل رمزگشایی ذهن افراد به شمار می‌رود و آزمون ترسیم، ابزاری برای آشکار کردن ناهوشیار و نیمه‌هوشیار است که مراجع قادر به بیان کلامی آنها نیست (۲).

آزمون ترسیم خانواده یکی از بهترین آزمون‌های ترسیمی جهت بررسی مشکلات هیجانی، رفتاری، و سازشی کودکان است، زیرا کودکان مهم‌ترین بخش از دوران زندگی خود را در خانواده می‌گذرانند و مشکلات آنها ارتباط نزدیکی با خانواده دارد (۳). فرافکنی در آزمون ترسیم خانواده به سادگی و با وسعت زیاد صورت می‌گیرد. کودکان در جریان مصاحبه، به دلیل آگاه بودن از مقاصد جستجوگرانه بزرگسالان، احساسات واقعی خود را نسبت به خانواده‌شان بیان نمی‌کنند. بنابراین هنگام به تصویر کشیدن افراد خانواده، خود را کمتر مهار نموده و با آزادی تمام ترس‌ها، تمایلات، احساسات، و تردیدهایشان را بیان می‌کنند (۶).

گیوتسا و میتروگیورگ (۷) در بازنمایی خانواده‌های طلاق از طریق نقاشی‌های کودکان دریافتند نقاشی کودکان ابزار

ارزیابی فرافکنی است که کودکان را قادر می‌سازد تا افکار، هیجان‌ها و تمایلاتشان را نشان دهند. به نظر نمی‌رسد کودکان جدایی اخیر والدین را بپذیرند زیرا بیشتر شرکت‌کنندگان هر دو والد را ترسیم کردند. باین وجود، در درصد قابل توجهی از نقاشی‌ها شخص ترسیم‌کننده با هیچ شخص دیگری ارتباط برقرار نمی‌کند یا تمایل دارد کاملاً منزوی باشد. پروکاسیا و همکاران (۸) در بررسی تأثیر سبک دلبستگی بر ترسیم خانواده کودکان سنین دبستانی نشان دادند که در نقاشی‌های کودکان دلبسته ایمن، نشانگرهای مثبت و مناسب، همچنین احساس یکپارچگی و ثبات در مورد خود و دیگران وجود دارد. گلدنر و ایدلستین (۹) در بررسی نقاشی‌های خانواده در کودکان و ارتباط آن با امیدواری و سبک اسنادی والدین و کودکان دریافتند مقیاس‌های منعکس‌کننده دلبستگی ایمن مانند سرزندگی و غرور، با امید در کودکان همبستگی مثبت و با سبک اسنادی منفی والدین و کودکان، همبستگی منفی داشت. مقیاس‌های منعکس‌کننده دلبستگی ناایمن مانند فاصله عاطفی و خشم با سبک اسنادی مثبت و امید در شرکت‌کنندگان همبستگی منفی داشت. گرنهارت (۱۰) در بررسی تفاوت نقاشی خانواده در کودکان بر اساس فرهنگ نشان داد که موقعیت و نحوه قرارگیری اعضای خانواده در نقاشی تحت تأثیر زمینه فرهنگی و درک کودکان از خود، خانواده، و اجتماع قرار دارد. بیاسی، بونایتو و لوین (۱۱) در بررسی ادراک کودکان از خانواده با استفاده از آزمون ترسیم خانواده رنگی نشان دادند کودکان در خانواده‌های سازش‌یافته، بیشتر از رنگ‌های اطمینان‌بخش و دلپذیر استفاده کردند و تصاویر را بزرگ‌تر، متناسب‌تر و تمیزتر ترسیم کردند. درحالی‌که کودکان متعلق به خانواده‌های ناسازش‌یافته، بیشتر از رنگ‌های هشداردهنده و جدی استفاده کرده بودند. نقاشی آنها وسعت کمتری داشت و تغییر شکل‌های بارز مانند افراد بسیار لاغر مشاهده گردید. روی و فان (۱۲) در مقایسه ترسیم خانواده کودکان خانواده‌های تک‌والدی، سنتی و مهاجر نشان دادند که کودکان خانواده‌های تک‌والدی نسبت به خانواده‌های

سنتی و مهاجر، بیشتر به حذف پدر یا مادر در نقاشی خود اقدام نمودند. سالی، آکیول و باران (۱۳) در تحلیل ادراک کودکان پیش‌دبستانی از مدرسه از طریق نقاشی‌های آنها، دریافتند تجهیزات بازی ثابت، تجهیزات بازی متحرک و چهره‌های انسانی که در نقاشی‌های کودکان از زمین بازی واقعی مدرسه‌شان حضور دارند، با توجه به نوع مدرسه کودکان متفاوت هستند. گلندر و لوی (۱۴) در پژوهشی با عنوان ترسیم خانواده، ادراک از بدن و نگرش‌های خوردن در کودکان: نقش مؤثر جنسیت نشان دادند در نقاشی‌های دختران حضور چهره‌های کوچک و تصویر کلی منفی، نشان‌دهنده اختلال در نگرش‌های خوردن و ادراک بدنی است. در نقاشی‌های پسران حضور شاخص‌های زنانه و تفاوت‌های جنسیتی نشان‌دهنده ادراکات بدنی سازش‌نیافته بود. گناری و تامانزا (۱۵) در پژوهشی با عنوان ترسیم خانواده مشترک: تکنیکی برای ارزیابی بالینی خانواده نشان دادند ترسیم خانواده مشترک در پژوهش‌ها و همچنین در شرایط بالینی بسیار مفید است زیرا اجازه می‌دهد تا خانواده را به‌طور کلی ارزیابی کنیم. کیم و سو (۱۶) در پژوهشی با عنوان نقاشی‌های جنبشی خانواده و رفتارهای درونی‌سازی کودکان، نشان دادند ترسیم خانواده در بررسی ویژگی‌های شناختی خانواده به‌منظور درک رفتارهای مشکل‌دار و درونی‌سازی‌شده کودک مفید است. گیلی، هاشمیان، پاکدامن و ابوالمعالی (۱) در مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان بدسرپرست با کودکان عادی ۵ تا ۱۱ سال بر اساس آزمون ترسیم خانواده، نشان دادند که بین نوع سرپرستی و ترسیم اولین شخص ترسیم‌شده، حذف کامل، همسان‌سازی هوشیار و پویایی ترسیم تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین بین ارزنده‌سازی و نازنده‌سازی در کودکان بدسرپرست و عادی تفاوت وجود دارد.

فداکار و همکاران (۴) در مقایسه ترسیم خانواده کودکان دارای مادر شاغل و کودکان دارای مادر خانه‌دار، نشان دادند که کودکان پسر دارای مادر شاغل در مقایسه با کودکان پسر دارای مادر خانه‌دار و دختران دارای مادر شاغل بیشتر به حذف

خود، نازنده‌سازی مادر، ارزنده‌سازی پدر، همسان‌سازی ناهشیار با پدر پرداختند. صادق‌آبادی و همکاران (۱۷) در بررسی تفاوت‌های جنسیتی در آزمون ترسیم خانواده، نشان دادند که بین دختران و پسران در استفاده از رنگ‌های گرم، رنگ‌های سرد، تعداد رنگ‌ها، جزئیات ضروری و غیرضروری، تناسب‌اندام و کلیشه‌های جنسی، ترسیم ارتباط‌ها، و ترسیم اول فرد همجنس، تفاوت معناداری وجود دارد. یزدانی و بخشی (۲) در مقایسه واکنش‌های روان‌شناختی کودکان بهنجار و تیزهوش بر اساس آزمون ترسیم نشان دادند که بین واکنش‌های روان‌شناختی کودکان بهنجار و تیزهوش تفاوت معناداری وجود دارد. شاکریان (۶) در مقایسه ترسیم خانواده کودکان در خانواده‌های عادی و تک‌والدی نشان داد که کودکان خانواده‌های تک‌والدی بیشتر از کودکان خانواده‌های عادی در ترسیم‌های خود واکنش‌های عاطفی نسبت به خانواده از جمله حذف خود و اعضای بدن، حذف یکی از والدین، ترسیم والدین با فاصله، و تنوع رنگ کمتر را بروز می‌دهند. آدلر معتقد است یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری شخصیت و سبک زندگی کودکان، ترتیب تولد و اندازه خانواده است. گرچه برداشت افراد از موقعیتی که در آن متولد شده‌اند از مرتبه عددی مهم‌تر است، اما ترتیب تولد نیز بااهمیت است. آدلر برای افراد با ترتیب تولد متفاوت، ویژگی‌هایی را در نظر گرفته است مانند احساس شدید قدرت و برتری، اضطراب زیاد و حالت تدافعی بیش‌ازحد در فرزندان اول، داشتن حس همکاری و علاقه اجتماعی در فرزندان دوم، نازپرورده بودن فرزندان آخر و داشتن حس برتری اغراق‌آمیز و خودپنداشت کاذب در تک‌فرزندان (۱۸).

کودکان هنگام ترسیم خانواده علاوه بر والدین، کیفیت روابطشان در گذشته و حال، با خواهران و برادران را نیز فرافکنی می‌کنند. از آنجایی که زندگی عاطفی کودکان به این روابط وابسته است، می‌توان انگیزه‌های پنهانی رفتارها به‌ویژه رفتارهای نابهنجار آنها را از طریق تفسیر نقاشی‌هایشان، آشکار ساخت (۳). با استفاده از آزمون ترسیم خانواده می‌توان به

هنجاری براساس گزارش والدین و اختلال نارسایی توجه/فزون‌کنشی براساس گزارش معلمان، در کودکان خانواده‌های چندفرزند به مراتب بیشتر از تک‌فرزند است. با توجه به مطالعات انجام‌شده در رابطه با اهمیت والدین و سایر اعضای خانواده و رابطه آن با نقاشی کودکان، پژوهش حاضر با هدف مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند بر اساس آزمون ترسیم خانواده انجام شده است.

## روش

**الف) طرح پژوهش و شرکت‌کنندگان:** پژوهش حاضر توصیفی، از نوع علی مقایسه‌ای است. جامعه آماری شامل تمامی کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند (دختر و پسر) ۷ تا ۱۰ ساله مراجعه‌کننده به مرکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی تداوم، شهر ساری در بهار ۱۳۹۶ هستند (۴۲  $N=$ ). نمونه‌ای مورد مطالعه شامل ۱۴ کودک تک‌فرزند (۸ دختر، ۶ پسر) و ۱۶ کودک دارای خواهر و برادر (۱۰ دختر، ۶ پسر) بودند که با توجه به تمایزشان برای شرکت در پژوهش و کشیدن نقاشی خانواده از بین تمامی کودکان مراجعه‌کننده با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند.

## ب) ابزار

۱. *آزمون ترسیم خانواده:* این آزمون در ابتدا توسط اپل<sup>۱</sup> (۱۹۳۱) و وولف<sup>۲</sup> (۱۹۴۲) پیشنهاد شد سپس توسط هالس<sup>۳</sup> به گونه‌ای کامل‌تر تدوین گردید. همزمان با پیشرفت خانواده‌درمانی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ شهرت بیشتری به دست آورد. آزمون ترسیم خانواده علاوه بر ویژگی‌های فردی آزمودنی، روابط و نیازهای خانوادگی او را منعکس می‌کند و به‌ویژه برای کودکان و نوجوانانی که صحبت کردن درباره احساساتشان در مورد خانواده برایشان دشوارتر است، مفید است (به نقل از ۲۴). این آزمون به دو شیوه قابل اجرا است: شیوه پورو و شیوه کرم، در شیوه اجرای

ویژگی‌های کودک با توجه به ترتیب تولدش، موقعیت کودک در خانواده، نوع رابطه با خواهر و برادر، تعارض‌ها و کشمکش‌های بین آنها، همچنین نحوه برخورد والدین با کودکان پی برد. سویی، وانگ، لیو و وانگ (۱۹) در بررسی اثرات تک‌فرزند بودن، انسجام و تعارض خانواده بر مشکلات رفتاری نوجوانان دارای والدین بیمار نشان دادند نوجوانان دارای والدین سالم از خود نشان می‌دهند. از میان دخترانی که در خانواده و با والدین بیمار زندگی می‌کردند، در آنهایی که خواهر و برادر داشتند، مشکلات بیشتری دیده شد. انسجام بین اعضای خانواده می‌تواند مشکلات رفتاری نوجوانان با والدین بیمار را کاهش دهد. تاوارس (۲۰) در بررسی ویژگی‌های رفتاری تک‌فرزندان در مقابل فرزندان اول و نوجوانان دارای خواهر و برادر نشان داد که تک‌فرزندان نسبت به فرزندان اول و نوجوانان دارای خواهر و برادر به احتمال کمتری به سمت الکل کشیده شده و دچار مسمومیت با الکل می‌گردند. همچنین پیشرفت تحصیلی تک‌فرزندان نسبت به نوجوانان دارای خواهر و برادر بالاتر است. وانگ و همکاران (۲۱) در پژوهش خود دریافتند تک‌فرزندان، نسبت به کودکان دارای خواهر و برادر، از نظر هوش، کارایی، و میزان سازش‌یافتگی در سطح مطلوب‌تری قرار دارند. ساطوریان، طهماسیان و احمدی (۲۲) در مقایسه مشکلات رفتاری کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و دو فرزند نشان دادند که در مشکلات رفتاری برون‌نمود و درون‌نمود، میان تک‌فرزندها و دوفرزندها تفاوت معناداری وجود داشت. کودکان خانواده‌های دو فرزند، در مشکلات رفتاری (برون‌نمود و درون‌نمود) وضعیت کاملاً بهتری نسبت به تک‌فرزندها داشتند. سردارپور و همکاران (۲۳) در بررسی اختلال‌های رفتاری در کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند شهر تهران، دریافتند که فراوانی اختلال رفتار

در خانواده، نوع رابطه با والدین، خواهر و برادر کسب گردید. اجرای آزمون ۳ ماه (بهار ۹۶) به طول انجامید. آزمون در اتاق مشاوره، به صورت انفرادی و توسط یکی از پژوهشگران (متخصص در حیطه تفسیر نقاشی کودکان و دانشجوی دکترای روان‌شناسی) انجام گردید و یافته‌های حاصل از نقاشی‌های کودکان برای پایایی بیشتر توسط دیگر پژوهشگران این پژوهش مورد ارزیابی قرار گرفت. این پژوهش با رعایت محرمانه بودن اطلاعات و مشخصات کودکان در هر دو گروه، انجام گرفت و مجوزهای لازم از کمیته‌های علمی و اخلاقی از مراکز مربوطه گرفته شد. تجزیه و تحلیل آماری داده‌ها بر اساس آزمون آماری مجذور خی انجام شد.

### یافته‌ها

دامنه سنی کودکان شرکت‌کننده در پژوهش، ۷ تا ۱۰ سال ( $M = ۸/۲$  و  $SD = ۱/۰۳$ ) بود. ۱۴ کودک در گروه تک‌فرزند (۸ دختر، ۶ پسر) و ۱۶ کودک در گروه چندفرزند یا دارای خواهر و برادر (۱۰ دختر، ۶ پسر) بودند. تحصیلات ۷/۱ درصد مادران کودکان تک‌فرزند دیپلم، ۶۴/۳ درصد لیسانس و ۲۸/۶ درصد فوق‌لیسانس بود. تحصیلات ۴۰ درصد مادران کودکان دارای خواهر و برادر، دیپلم، ۵۳/۳ درصد لیسانس و ۶/۷ درصد فوق‌لیسانس بود. از سوی دیگر، میزان تحصیلات ۳۵/۷ درصد پدران کودکان تک‌فرزند دیپلم، ۵۰ درصد لیسانس و ۱۴/۳ درصد فوق‌لیسانس بود و ۲۶/۷ درصد پدران کودکان دارای خواهر و برادر دیپلم، ۵۳/۳ درصد لیسانس و ۲۰ درصد فوق‌لیسانس بود. ۶۴/۳ درصد پدر کودکان تک‌فرزند و ۴۶/۷ درصد پدر کودکان دارای خواهر و برادر، شغل اداری و مابقی شغل آزاد داشتند. ۴۲/۸ درصد مادران کودکان تک‌فرزند و ۶۰ درصد مادران کودکان دارای خواهر و برادر، خانه‌دار و بقیه شاغل بودند. سن والدین در هر دو گروه بین ۲۷ تا ۴۱ سال بود. تعداد فرزندان در خانواده‌های چندفرزند، به غیر از ۳ خانواده که دارای سه فرزند بوده مابقی

پورو آزمونگر از کودک می‌خواهد که به ترسیم خانواده خود بپردازد درحالی‌که در شیوه اجرای کرم‌ن آزمونگر از کودک می‌خواهد تا خانواده‌ای را که دوست دارد به دلخواه خود ترسیم کند. تفاوت این دو شیوه اجرا در آزادی کودک به هنگام ترسیم است. در شیوه اجرای کرم‌ن زمانی که آزمونگر از کودک می‌خواهد تا خانواده‌ای را ترسیم کند، کودک مختار است که خانواده خودش یا هر خانواده دیگری را که تمایل دارد ترسیم نماید. بنابراین مانند شیوه اجرایی پورو، کودک خود را در برابر مسائل ویژه خانواده‌اش نمی‌بیند و مکانیسم‌های دفاعی کودک فعال نمی‌گردد. در آزمون ترسیم خانواده، شاخص‌های ترسیمی (وسعت نقاشی، نیروی خطوط ترسیم، جهت ترسیم، و فاصله کودک از والدین) و محتوایی (اولین شخص ترسیم‌شده، بزرگ‌ترین شخص ترسیم‌شده، موضوع همسان‌سازی، حذف کامل، و افزودن فرد جدید) در ارزیابی نقاشی‌های کودکان مورد توجه قرار می‌گیرند که در این پژوهش نیز بررسی شدند (۲۵). در مورد اعتبار و روایی آزمون ترسیم خانواده (به شیوه کرم‌ن) و سؤال‌های مصاحبه، پژوهش‌های مختلفی انجام شده‌اند و نتایج متفاوتی گزارش شده است. ضرایب پایایی نمره‌گذاری توسط ارزشیابی‌های مختلف در دامنه ۰/۸۷ تا ۰/۹۵ قرار داشت، اما ضرایب اعتبار بازآزمایی پایین گزارش شده‌اند و مقدار آلفای کرونباخ آن ۰/۷۱ گزارش شده است (۲۴).

**ج) روش اجرا:** در این پژوهش از آزمون ترسیم خانواده به شیوه کرم‌ن استفاده گردید. به این صورت که از آزمودنی‌ها خواسته شد تا با استفاده از مداد، خانواده‌ای را که دوست دارند و در ذهن خود مجسم کرده‌اند، بر روی کاغذ به تصویر بکشند. سپس در مورد نقش، جنس، سن، و احساس اشخاص ترسیم‌شده نسبت به هم و این‌که دوست دارد جای کدام‌یک از افراد باشد، از کودک سؤالاتی پرسیده شد. بعد از اجرای آزمون از طریق مصاحبه با مادران کودکان شرکت‌کننده در پژوهش، اطلاعاتی در مورد وضعیت کودک

دو فرزند داشتند. به منظور مقایسه شاخص‌های ترسیم خانواده بین کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند از آزمون آماری غیرپارامتریک مجذور خی و توزیع فراوانی و نسبت استفاده گردید (جدول ۱).

جدول ۱: نتایج مجذور خی در شاخص‌های محتوایی ترسیم خانواده بین کودکان تک‌فرزند و کودکان دارای خواهر و برادر

| P     | مجدور خی | کودکان دارای خواهر و برادر |      | کودکان تک‌فرزند |      | شاخص‌های محتوایی |                         |
|-------|----------|----------------------------|------|-----------------|------|------------------|-------------------------|
|       |          | فراوانی                    | درصد | فراوانی         | درصد |                  |                         |
| ۰/۰۴  | ۷/۸۲۲    | ۵                          | ٪۳۲  | ۹               | ٪۶۵  | والدین           | اولین شخص ترسیم شده     |
|       |          | ۷                          | ٪۴۴  | ۲               | ٪۱۴  | خود              |                         |
|       |          | ۳                          | ٪۱۸  | –               | –    | خواهر یا برادر   |                         |
|       |          | ۱                          | ٪۶   | ۳               | ٪۲۱  | سایر             |                         |
| ۰/۵۹۹ | ۱/۸۷۵    | ۱۰                         | ٪۶۳  | ۱۰              | ٪۷۱  | والدین           | بزرگ‌ترین شخص ترسیم شده |
|       |          | ۴                          | ٪۲۵  | ۲               | ٪۱۴  | خود              |                         |
|       |          | ۱                          | ٪۶   | –               | –    | خواهر یا برادر   |                         |
|       |          | ۱                          | ٪۶   | ۲               | ٪۱۵  | سایر             |                         |
| ۰/۵۵۵ | ۲/۰۸۵    | ۷                          | ٪۴۴  | ۸               | ٪۵۷  | والدین           | موضوع همسان‌سازی کودک   |
|       |          | ۴                          | ٪۲۵  | ۳               | ٪۲۲  | خود              |                         |
|       |          | ۲                          | ٪۱۳  | –               | –    | خواهر یا برادر   |                         |
|       |          | ۳                          | ٪۱۸  | ۳               | ٪۲۱  | سایر             |                         |
| ۰/۱۰۶ | ۳/۱۲۲    | ۸                          | ٪۵۱  | ۶               | ٪۴۳  | والدین           | آخرین شخص ترسیم شده     |
|       |          | ۳                          | ٪۱۸  | ۵               | ٪۳۵  | خود              |                         |
|       |          | ۴                          | ٪۲۵  | –               | –    | خواهر یا برادر   |                         |
|       |          | ۱                          | ٪۶   | ۳               | ٪۲۲  | سایر             |                         |
| ۰/۰۱۱ | ۶/۴۵۱    | ۳                          | ٪۱۸  | ۹               | ٪۶۵  | دارد             | افزودن فرد جدید         |
|       |          | ۱۳                         | ٪۸۲  | ۵               | ٪۳۵  | ندارد            |                         |
|       |          | ۱۱                         | ٪۶۸  | ۷               | ٪۵۰  | دارد             |                         |
| ۰/۲۹۶ | ۱/۰۹۴    | ۵                          | ٪۳۲  | ۷               | ٪۵۰  | ندارد            | حذف کامل                |

ترسیم شده، تفاوت معنی‌داری وجود داشت ( $p = ۰/۰۴$ ) و بیشتر کودکان تک‌فرزند، والدین را اولین فرد ترسیم نمودند. در مورد بزرگ‌ترین شخص ترسیم شده بین کودکان تک‌فرزند و دارای خواهر و برادر، تفاوت معنی‌داری وجود نداشت ( $p = ۰/۵۹۹$ ) و بیشتر کودکان، یکی از والدین را به عنوان

با توجه به سؤال پژوهش مبنی بر این که آیا بین کودکان ۷ تا ۱۰ ساله خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند در شاخص‌های محتوایی آزمون نقاشی خانواده تفاوت وجود دارد، تحلیل یافته‌های جدول ۱ نشان می‌دهد بین کودکان تک‌فرزند و دارای خواهر و برادر در زمینه اولین شخص

تک‌فرزند و چندفرزند در مورد افزودن فرد جدید به مجموعه خانواده، تفاوت آماری معنی‌داری وجود دارد و کودکان تک‌فرزند بیشتر از کودکان خانواده‌های چندفرزند، فرد جدیدی را به جمع خانواده‌های ترسیم‌شده اضافه کردند. بین کودکان تک‌فرزند و دارای خواهر و برادر در مورد حذف کامل افراد تفاوت معنی‌داری مشاهده نگردید ( $p = 0/296$ ) بااین‌حال، کودکان خانواده‌های چندفرزند بیشتر از کودکان تک‌فرزند به حذف کامل یکی از اعضا از مجموعه خانواده پرداختند.

بزرگ‌ترین فرد ترسیم کردند. بین کودکان تک‌فرزند و دارای خواهر و برادر در مورد فرد انتخاب‌شده برای همسان‌سازی، تفاوت معنی‌داری دیده نشد ( $p = 0/555$ ) و بیشتر کودکان والدین را برای همسان‌سازی انتخاب کردند و تمایل داشتند شبیه یکی از والدین خود باشند. در مورد آخرین شخص ترسیم‌شده نیز بین کودکان دو گروه تفاوت معنی‌داری دیده نشد ( $p = 0/106$ ). کودکان تک‌فرزند و دارای خواهر و برادر یکی از والدین را به‌عنوان آخرین فرد ترسیم کردند. با توجه به جدول ۱ می‌توان دریافت که بین کودکان خانواده‌های

جدول ۲: نتایج مجذور خی در شاخص‌های ترسیمی، ترسیم خانواده بین کودکان تک‌فرزند و کودکان دارای خواهر و برادر

| p     | مجذور خی | کودکان دارای خواهر و برادر |      | کودکان تک‌فرزند |      | شاخص‌های ترسیمی |                  |
|-------|----------|----------------------------|------|-----------------|------|-----------------|------------------|
|       |          | فراوانی                    | درصد | فراوانی         | درصد |                 |                  |
| 0/523 | 0/408    | 4                          | 25٪  | 5               | 35٪  | محدود           | وسعت نقاشی       |
|       |          | 12                         | 75٪  | 9               | 65٪  | گسترده          |                  |
|       |          | 13                         | 82٪  | 9               | 65٪  | پرفشار          |                  |
| 0/295 | 1/099    | 3                          | 18٪  | 5               | 35٪  | کم‌فشار         | نیروی ترسیم خطوط |
|       |          | 8                          | 50٪  | 8               | 58٪  | واپس‌رونده      |                  |
| 0/696 | 0/153    | 8                          | 50٪  | 6               | 42٪  | طبیعی           | جهت ترسیم        |
|       |          | 12                         | 75٪  | 10              | 72٪  | زیاد            |                  |
| 0/825 | 0/049    | 4                          | 25٪  | 4               | 28٪  | کم              | فاصله از والدین  |
|       |          |                            |      |                 |      |                 |                  |

به چپ و در جهت واپس‌رونده کشیده بودند. در زمینه فاصله کودک از والدین در نقاشی نیز تفاوت معنی‌داری بین کودکان دو گروه دیده نشد ( $p = 0/825$ ) و بیشتر کودکان خود را با فاصله بیشتری از والدین ترسیم کردند.

### بحث و نتیجه‌گیری

نقاشی کماکان یکی از پرکاربردترین آزمون‌های مورد استفاده در درمانگاه‌های روان‌شناختی و ابزاری مفید برای آیین بردن فاصله بین کودک و مصاحبه‌کننده در اولین جلسه مصاحبه است. از طرفی به دلیل جذاب و لذت‌بخش بودن آن برای کودکان، ترس و اضطراب کودک را کاهش می‌دهد (۲۶).

در زمینه تفاوت بین کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند در شاخص‌های ترسیمی، یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد بین کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند در زمینه وسعت نقاشی، تفاوت معنی‌داری دیده نشد ( $p = 0/523$ ) و بیشتر کودکان از سطح وسیع‌تری از کاغذ برای ترسیم استفاده کردند. با توجه به ( $p = 0/295$ ) بین کودکان دو گروه در مورد نیروی خطوط ترسیم، تفاوت معنی‌داری دیده نشد و در هر دو گروه، بیشتر کودکان نقاشی را با خطوط پررنگ کشیده بودند. در زمینه جهت ترسیم با توجه به ( $p = 0/696$ ) بین کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند تفاوت معناداری دیده نشد و بیشتر کودکان نقاشی را از سمت راست

آزمون ترسیم خانواده برای بررسی عملکرد خانواده، کیفیت رابطه دلبستگی کودک- والد، و درک کودک از روابط با سایر اعضای خانواده مفید است (۲۷). ترتیب تولد و تعداد فرزندان خانواده در شکل‌گیری شخصیت، ویژگی‌های عاطفی و رفتاری کودکان مؤثر است زیرا نحوه برخورد والدین با کودکان بزرگ‌تر و کوچک‌تر همچنین هنگامی که تک‌فرزند یا چندفرزند داشته باشند، متفاوت خواهد بود بنابراین تفاوت رفتاری والدین منجر به شکل‌گیری خصوصیات عاطفی و رفتاری گوناگون در کودکان می‌گردد. نتایج پژوهش حاضر که با هدف مقایسه ویژگی‌های ترسیمی کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند بر اساس آزمون ترسیم خانواده انجام شده بود، نشان داد در شاخص اولین شخص ترسیم‌شده از شاخص‌های محتوایی آزمون ترسیم خانواده، بین کودکان تک‌فرزند و چندفرزند تفاوت معناداری وجود داشت ( $p = 0/04$ ). این یافته با نتایج گیوتسا و میتروگیورگ (۷)، گیلی و همکاران (۱)، فداکار و همکاران (۴) همخوان بود.

در پژوهش حاضر کودکان خانواده‌های تک‌فرزند بیشتر از کودکان خانواده‌های چندفرزند، ابتدا یکی از والدین خود را ترسیم نمودند ولی بیشتر کودکان در خانواده‌های چندفرزند ابتدا تصویر خود را ترسیم کردند. در تبیین این یافته می‌توان گفت اولین فردی که توسط کودک در نقاشی ترسیم می‌شود نشانه اوج توجه کودک به آن فرد است. این توجه می‌تواند نشانه رابطه خوب یا بد کودک با آن شخص باشد که باعث شده نقش مهمی در ذهن و زندگی کودک ایفا نموده و در جریان نقاشی فرصت ابراز آن را داشته باشد. در خانواده‌های تک‌فرزند، اشتغال ذهنی کودکان در مورد والدین است زیرا کودک وقت بیشتری را با والدین سپری کرده و آنها را الگوی خویش قرار می‌دهد درحالی که کودکان در خانواده‌های دارای خواهر یا برادر، بیشتر ذهنشان درگیر موقعیت فعلی در جمع خانواده است. گیوتسا و میتروگیورگ نیز در تفسیر نقاشی کودکان خانواده‌های طلاق دریافتند که بیشتر کودکان یکی از والدین عمدتاً مادر را به‌عنوان اولین و بزرگ‌ترین شخص

ترسیم کردند و این امر نشان‌دهنده احساس‌های واقعی کودکان نسبت به شخصیت والدین و نقش حیاتی مادر در زندگی آنها است (۷).

همچنین پژوهش حاضر نشان داد بین کودکان دو گروه در شاخص افزودن فرد جدید نیز تفاوت معناداری وجود دارد ( $p = 0/011$ ). به عبارتی کودکان تک‌فرزند بیشتر از کودکان خانواده‌های چندفرزند، فرد جدیدی را به جمع خانواده‌های ترسیم‌شده اضافه کردند. کودکان در دوره پیش‌دبستانی و دبستان نیاز بیشتری به بازی و برقراری ارتباط با همسالان احساس می‌کنند؛ زیرا بسیاری از قوانین انضباطی و مهارت‌های اجتماعی را حین بازی و حضور در جمع همسالان نشان می‌آموزند. همچنین یادگیری و تقلید کودکان در سنین کودکی از همسالان خویش بیشتر است و نیاز به تأیید و پذیرفته شدن از سوی آنها دارند. کودکانی که در خانواده چندفرزند پرورش می‌یابند، نیازشان به داشتن همبازی به‌وسیله خواهر و برادر ارضا می‌گردد و مهارت‌های اجتماعی آنها تقویت می‌گردد درحالی که کودکان تک‌فرزند از داشتن چنین فرصتی محروم هستند و به نظر می‌رسد با افزودن فردی جدید به نقاشی، نیازشان را بازگو می‌نمایند. صفائیان (۲۸) و رسولی (۲۹) در پژوهش خود نشان دادند بین مهارت‌های اجتماعی کودکان تک‌فرزند و چندفرزند تفاوت معناداری وجود ندارد. در زمینه وسعت ترسیم یا سطحی از کاغذ که کودک برای به تصویر کشیدن خانواده از آن استفاده می‌کند، بین کودکان تک‌فرزند و چندفرزند تفاوت معنی‌داری دیده نشد ولی تعداد بیشتری از کودکان دارای خواهر و برادر نسبت به کودکان تک‌فرزند، سطح وسیعی از کاغذ را برای ترسیم استفاده نمودند که بیانگر برون‌گرا بودن آنها است. بیاسی، بونایتو و لوین (۱۱) دریافتند کودکان در خانواده‌های سازش‌یافته تصاویر را بزرگ‌تر ترسیم نموده و از سطح بیشتر کاغذ استفاده کردند درحالی که کودکان متعلق به خانواده‌های سازش‌نیافته از سطح کمتری از کاغذ برای نقاشی افراد استفاده نموده و افراد را لاغر و باریک کشیدند. ایروانی و همکاران

(۵) در بررسی نقاشی خانواده کودکان طلاق و غیرطلاق دریافتند که کودکان طلاق سطح کمتری از کاغذ را برای ترسیم انتخاب کردند. در نیرویی که کودک برای ترسیم افراد از طریق قلم بر روی کاغذ وارد نموده تا آنها را با خطوطی کم‌رنگ یا پررنگ نقاشی کند، بین کودکان دو گروه در پژوهش حاضر تفاوت معنی‌داری مشاهده نشد. بیشتر کودکان دو گروه نیروی زیادی برای ترسیم استفاده کرده و اشخاص را با خطوطی پررنگ کشیدند که نشان‌دهنده نیرومندی کشاننده‌ها یا رهاسازی غریزی است. در مورد جهت ترسیم بین کودکان دو گروه تفاوت معنی‌داری دیده نشد و تقریباً نیمی از کودکان هر گروه جهت ترسیم طبیعی (از چپ به راست) و نیمی دیگر جهت واپس‌رونده (از راست به چپ) را نشان دادند. بین کودکان دو گروه در پژوهش حاضر در مورد فاصله کودک از والدین، تفاوت معنی‌داری مشاهده نگردید و بیشتر کودکان خود را با فاصله نسبتاً زیاد از والدین، ترسیم نمودند. گلدنر و ایدلستین (۹) نیز نشان دادند کودکان با دلبستگی ناایمن، در نقاشی خانواده خود را با فاصله از والدینشان ترسیم نمودند. باوجود آن که بین نتایج حاصل از پژوهش حاضر با برخی مطالعات در این زمینه همخوانی وجود نداشت، نتیجه می‌گیریم که هرچند حضور والدین در کنار کودکان برای

تحول عاطفی، ذهنی، اجتماعی و جسمی آنها ضروری است، اما علاوه بر حضور والدین، وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خانواده، وجود و حضور خواهر و برادر نیز در تحول کودک بسیار مؤثر است. در پژوهش حاضر نیز همانند سایر مطالعات انجام‌شده بر روی کودکان با مشکل عدم همکاری و تمرکز آنها در جریان کار مواجه بودیم و از طرفی دیگر انتخاب نمونه از یک مرکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی، قابلیت تعمیم‌پذیری یافته‌ها را کاهش می‌دهد. پیشنهاد می‌شود تا در پژوهش‌های آتی آزمون ترسیم خانواده در میان کودکان سنین مختلف و با حجم وسیع‌تر اجرا گردد، در حالی که تعداد کودکان محدود نباشد و نتایج قابلیت تعمیم‌پذیری داشته باشند.

**تشکر و قدردانی:** بدین وسیله از مدیریت مرکز مشاوره و خدمات روان‌شناختی تداوم، کودکان شرکت‌کننده و والدین آنها که ما را در اجرای پژوهش صمیمانه یاری نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

**تضاد منافع:** یادآور می‌شود این پژوهش برای نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافی نداشته است.

## References

1. Gili SH, Hashemian K, Pakdaman SH, Abolmali KH. Comparing the frequency of Drawing Characteristics of Children with Bad Parenting and Normal Children aged 5 -11 based on Draw – A – Family Test. *Knowledge & Research in Applied Psychology*. 2015; 16(1): 54 – 65. [Persian]
2. Yazdani S, Bakhshi F. Comparison between Psychological Reactions of Exceptional and Ordinary Children through Elements of Draw-A-Person Test. *Journal of Thinking and Child*. 2012; 2(4): 127 – 148. [Persian]
3. Corman L. Child's painting (Application of draw a family in clinic). Dadsetan P, Mansour M. (Persian translator). Fifth edition. Tehran: Roshd; 2008, PP: 9- 59. [Persian]
4. Fadakar P, Mahmoud Pour A, Borj Ali A, Yazdanpanah MA. The comparison of children with working mothers and children with housekeeping mothers in family drawing. *Quarterly Journal of Child Psychological Development*. 2015; 2(2): 9- 19. [Persian]
5. Irvani M, Valizadeh SH, Shafiee Fard Y. A comparison of drawing indicators of children in disruption and non-disruption families in family drawing test. *Journal of Thought and Behavior in Clinical Psychology*. 2007; 2(5): 9-22. [Persian]
6. Shakerian A. Family drawings for psychological analysis of children living in normal and single-parent families. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2010; 11(4): 312 – 321. [Persian]
7. Giotso A, Mitrogiorgou E. Representations of families through the children's drawings in parental divorce incidents in Greece. *J Child Dev Disord*. 2016; 2(4): 1 – 22.
8. Procaccia R, Veronese G, Castiglione M. The Impact of Attachment Style on the Family Drawings of School – Aged Children. *Open Psychol J*. 2014; 7: 9 - 17.
9. Goldner L, Edelstein M. A glance at children's family drawings: Associations with children's and parents' hope and attribution style. *Arts Psychiater*. 2015; 43: 7–15.
10. Gernhardt A, Rubeling H, Keller H. This is My Family: Differences in Children's Family Drawing across Cultures. *J Cross Cult Psychol*. 2013; xx(x): 1-18.
11. Biasi V, Bonaiuto P, Levin J. The color Family Drawing Test: Assessing children's perception of family relationships. *Studies on mental health and cross – cultural comparisons*. Health. 2015; 7: 300-307.
12. Ruei J, Fan A. A study on the Kinetics Family Drawing by Children with different Family Structure. *The International Journal of Art Educational*. 2012; 10(1): 173 – 204.
13. Sali G, Akyol A, Baran G. An Analysis of pre – school children's perception of schoolyard through their drawings. *Procedia Soc Behav Sci* 2014; 116: 2105 – 2114.
14. Goldner L, Levi M. Children's family drawings, body perceptions, and eating attitudes: The moderating role of gender. *Arts Psychother*. The Arts in Psychotherapy. 2014; 41: 79 – 88.
15. Gennari M, Tamanza G. Conjoint family drawing: a technique for family clinical assessment. *Procedia Soc Behav Sci*. 2014; 113: 91 – 110.
16. Kim J, Suh J. Children's kinetic family drawings and their internalizing problem behaviors. *The Arts Psychother*. 2013; 40: 206 – 215.
17. Sadeghabadi M, Elahi T, Kazemi M. Gender Differences in the family Drawing Test. *Journal of Psychology*. 2015; 19 (1): 88 -101. [Persian]
18. Feist J, Feist Theories of Personality. Seyed Mohammadi Y. (Persian translator). Tenth edition. Tehran: Ravan; 2014. pp: 105-106.
19. Sui G, Wang J, Liu G, Wang L. The effects of being an only child, Family cohesion, and family conflict on behavioral problems among adolescents with physically ill parents. *Int J Environ Res Public Health*. 2015; 12: 10910 – 10922.
20. Tavares M. Behavioral characteristics of the only child vs. first – born and children with siblings. *Rev Bras Psiquiatr*. 2004; 26 (1): 16 – 22.
21. Wang C, Xia Y, Li W, Wilson S. M, Bush K, Peterson G. Parenting behaviors, adolescent depressive symptoms, and problem behavior: the role of self – esteem and school adjustment difficulties among Chinese adolescents. *Journal of Family Issues*. 2014; 37:520-542.

22. Satoorian A, Tahmassian K, Ahmadi M.R. Comparison of child behavioral problems in single- child and two - child families. *Journal of Psychology and Religion*. 2014; 7 (3): 65- 80. [Persian]
23. Sardarpour Sh, Drakhshanpour F, Sadr S, Yasami M.T. Behavioral disorders in children of single-parent families and several children in Tehran. *Iranian Journal of Psychiatry & Clinical Psychology (IJPCP)*. 2003; 9(1): 20 -26. [Persian]
24. Marnat G.G. Handbook of psychological assessment. Passha sharifi H, Nikkho M. (Persian translator). Second edition. Tehran: Sokhan; 2007, PP: 987-988.
25. Bahrami H. Projective Personality tests. Tehran: Dana; 1993, pp: 285 – 290. [Persian]
26. Veltman M, Browne K. Trained raters' evaluation of kinetic family drawing of physically abused children. *The Arts in Psychotherapy*. 2003; 30: 3- 12.
27. Milne L, Greenway Ph. Best F. Children's behavior and their graphic representation of parents and self. *The Arts in Psychotherapy*. 2005; 32: 107-119.
28. Safaeian S. A Comparison of family process and content, social skills and behavioral disorders among single child and more than two preschool children [Thesis for Master of Art]. [Marvdasht, Iran]: Faculty of Education and Psychology, Islamic Azad University of Marvdasht Branch; 2013, 113 -122. [Persian].
29. Rasouli Z. A Comparison of dimensions of social skills and dimensions of attachment in single child and not kidding girls [Thesis for Master of Art]. [Marvdasht, Iran]: Faculty of Education and Psychology, Islamic Azad University of Marvdasht Branch; 2014, 46 – 48. [Persian].

## A Comparison of Drawing Characteristics of Children in Single Child and Several Child Families Based on Family Drawing Test

Hossein Kavianfar<sup>1</sup>, Habiballah Naderi<sup>2</sup>, Adeleh Aslipoor<sup>\*3</sup>

1.Ph.D. Student in Educational Psychology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

2. Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

3. Ph.D. Student in Psychology, Faculty of Education and Psychology, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Received: June13, 2017

Accepted: July 28, 2017

### Abstract

**Background and Purpose:** Family drawing test is useful for investigate family performance, quality of child-parent attachment, and child relationship with other family members. The purpose of this study was a comparison of drawing characteristics of children in single child and several child families based on family drawing test.

**Method:** Current study was causal-comparative and the statistical population consisted of all single child and several child families (girl and boy) referred to counseling and psychological services center in Sari city during spring of 2017. The sample consists of 14 single children and 16 children with brothers and sisters that were selected according their desire to draw a family drawing. The research tool was a family drawing test. Chi square was used for data analysis.

**Results:** The results showed that there was a significant difference in the first person is drawn ( $P = 0.04$ ) and drawing a new person ( $P = 0.011$ ) between children in single child and several child families.

**Conclusion:** The order of birth and the number of children is one of the effective factors in the formation of personality, emotional and behavioral characteristics of children, and the family drawing test is an appropriate tool for children expressing their motives, fears and their desires in a safe environment.

**Keywords:** Drawing characteristics, single child, family drawing test

---

**Citation:** Kavianfar H, Naderi H, Aslipoor A. A comparison of drawing characteristics of children in single child and several child families based on family drawing test. Quarterly Journal of Child Mental Health. 2017; 4(2): 71-81.

---

**\*Corresponding author:** Adeleh Aslipoor, Ph.D. Student in Psychology, Faculty of Education and Psychology, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Email: Adelehaslipoor@gmail.com

Tel: (+98) 031- 37932640